

Kontekst: idrett, håndball og kjønn

I dette kapittelet skisserer jeg kort den bredere konteksten som denne boka plasserer seg i. Norsk håndball er del av norsk idrett, og det særegne ved håndballen blir synlig i lys av andre deler av idretten. Innledningsvis vil jeg derfor kort beskrive status for kjønn og trenere i norsk idrett generelt, med særlig vekt på fotball, som den idretten som organiserer flest utøvere. Deretter gjør jeg rede for historien til håndball i Norge, og peker på noen sentrale trekk ved norsk håndball i dag. Avslutningsvis skisserer jeg noen trekk ved det norske samfunnet med hensyn til idealer og forståelsesmåter knyttet til kjønnslikestilling og kjønnsforskjeller. Dette er et helt sentralt bakteppe for både intervjuene og diskusjonene som føres gjennom boka. Samtidig er det et svært komplekst felt som utvilsomt kunne fylt en hel bok, og som nødvendigvis behandles overfladisk innenfor rammene av denne boka.

2.1 Trenere i norsk idrett

Innen idrettsforskning med vekt på kjønn beskrives idrett gjerne som et samfunnsområde som er dominert av menn, sentrert rundt menn, og hvor egenskaper som forbindes med menn og maskulinitet, som aggressivitet,

fysisk styrke og konkurransedriv, verdsettes, framelskes og oppfattes som norm (se f.eks. Coakley, 2007; Cooky & Messner, 2018; Hovden, 2015; LaVoi & Dutove, 2012; Fasting et al., 2019; Persson, 2022; Tjønndal & Hovden, 2016). I den norske konteksten er det rimelig å innvende at bildet er mer sammensatt. Både idrettspresidenten og fotballpresidenten i Norge er for eksempel kvinner (i 2024), og andelen kvinner i styringen av norsk idrett har økt jevnt de siste årene. Ifølge tall for 2022 fra Norges idrettsforbund utgjør kvinner omkring 40 prosent av medlemmene i norsk idrett og 37 prosent av styremedlemmene. Blant styreledere er menn imidlertid sterkt overrepresentert⁴ (se også Sisjord et al., 2017). Når det gjelder medieoppslag vier norske medier betydelig oppmerksomhet til enkelte grupper kvinnelige idrettsutøvere, som for eksempel innen langrenn, og dekningen av toppfotball for kvinner har økt betydelig i de største mediene de aller siste årene. Økt medieoppmerksomhet rundt kvinnefotball på toppnivå ser vi også i andre land se f.eks. Drury et al., 2022). I medieomtalen av norsk håndball har kvinner dessuten tradisjonelt dominert, til forskjell fra i andre europeiske land (jf. Broch, 2016, s. 174). Dette signaliserer at *også* kvinners idrettsutøvelse er verdifull og interessant. Samtidig er mannlige idrettsutøvere betydelig overrepresentert i norske sportsnyheter samlet sett, i likhet med i internasjonal sportsdekning (jf. Grabmüllerová, 2022; Grabmüllerová & Næss. 2022; se også Tjønmland & Hovden, 2016).⁵

Det er rimelig å si at maktforhold i norsk idrett er i bevegelse og under stadig forhandling. Samtidig er menn fortsatt mest synlige og har flest maktposisjoner. Dette kommer blant annet til uttrykk ved at menn er i stort flertall blant trenere, og særlig på toppnivå (jf. Sisjord et al., 2023). En spørreunder-

4 <https://www.idrettsforbundet.no/nyheter/2023/nokkeltall-for-norsk-idrett-2022/>

5 Det er tegn til endringer på dette området som det ikke er rom for å gå nærmere inn på. Grabmüllerová (2022) viser for eksempel i en studie av mediedekningen i Tsjekkia, Sveits og Norge fra OL i Tokyo i 2021, at den sto i forhold til andelen deltakere. Menn utgjorde 64 % av både den norske og tsjekkiske OL-troppen og fikk tilsvarende mediedekning. I den sveitsiske troppen var 56 % menn, men kvinnene fikk likevel større mediedekning, noe Grabmüllerová forstår i lys av at kvinner tok 10 av 13 sveitsiske OL-medaljer. Hun indikerer med andre ord at andelen utøvere i noen grad kan forklare den tradisjonelt store dominansen av menn i internasjonale sportsnyheter. Det er også en generell tendens til at nyere forskningsbidrag som omtaler mannlige dominans i medier og i idretten generelt, underbygger sine beskrivelser med henvisning til eldre studier som bygger på data som ofte er 15–20 år gammel.

søkelse fra 2012 viste at 14 prosent av norske landslagstrenerne var kvinner (Fasting et al., 2017), og en rekke studier argumenterer for at trenerjobb på høyt nivå (fortsatt) kan sies å være mannlig konnotert (se f.eks. Augestad & Hemmestad, 2023; Fasting et al., 2017, s. 40; Hovden, 2015). Internasjonal forskning viser også entydig at kvinner er i mindretall blant trenere på toppnivå (f.eks. Norman, 2010a, 2010b; Acosta & Carpenter, 2012; LaVoi & Dutove, 2012; Schlesinger & Weigelt-Schlesinger, 2012, 2013; Lewis et al., 2018; Sisjord et al., 2021; Drury, 2022). Tall fra Europa viser at andelen kvinner blant trenere på elitenivå varierer fra 13 til 17 prosent (Fasting et al., 2019, s. 454). Forskningen viser også at kvinner i all hovedsak er trenere for andre kvinner, og særlig på toppnivå (se f.eks. Acosta & Carpenter, 2012; LaVoi & Dutove, 2012; Sisjord et al., 2021).⁶

Fotball er den idretten som organiserer desidert flest barn, unge og voksne i Norge, og er også den idretten som flest jenter og kvinner deltar i. I 2023 var det imidlertid kun menn som var hovedtrenerne i Eliteserien for menn, Toppserien for kvinner, og 1. divisjon for kvinner og menn. I Toppserien skilte Stabæk seg ut, ettersom de hadde kvinner som både assistenttrener og keepertrener, samt ytterligere to kvinner i støtteapparatet (til sammen ti personer). Det var også to andre klubber i Toppserien som hadde en kvinne som keepertrener. I Eliteserien for menn hadde de fleste klubbene ingen kvinner i sitt støtteapparat. Her skilte Sarpsborg 08 seg fra de andre lagene ettersom de hadde tre kvinner, inkludert mental trener, i sitt støtteapparat på (kun) elleve personer.⁷ I en rapport om kvinners erfaringer som trenere i norsk fotball (Røthing 2024), trer det fram en tydelig dobbelthet: På den ene siden beskriver de et tydelig hierarki i lokale klubber, der herre- og guttefotball er overordnet kvinne- og jentefotball. Dette kommer til uttrykk gjennom forskjellsbehandling med hensyn til blant annet utstyr, treningstider og honorarer. Samtidig forteller kvinnene som er intervjuet, om trivsel som trenere og økt

6 Se kapittel 4 for en mer utførlig presentasjon av forskningskonteksten.

7 Alle opptellingene ble gjort i juni 2023 og var basert på informasjon som var tilgjengelig via klubbenes nettsider. Denne saken fra VG 23.03.23 støtter mine opptellinger: www.vg.no/sport/fotball/i/WRJKvL/toppserien-er-uten-kvinnelige-trenere-en-kjempeutfordring

anerkjennelse av kvinner i norsk fotball.⁸ Fotballklubben Skeid ansatte på tampen av 2023 en ung kvinne som hovedtrener for sitt A-lag for herrer, som spiller i OBOS-ligaen (1. divisjon), og dette kan ses som et tydelig uttrykk for denne økte anerkjennelsen.

Tallene fra toppfotballen tegner opp et svært tydelig kjønnsmonster. Den store dominansen av menn blant fotballtrenere kan forstås i lys av at fotball for menn har betydelig lengre historie i Norge enn fotball for kvinner. Norges Fotballforbund (NFF) ble stiftet i 1902, og den første landskampen for menn ble spilt i 1908. Fotball for kvinner ble godkjent av NFF i 1976, og to år senere spilte kvinnelandslaget sin første kamp. Fotball for menn har med andre ord 70 års forsprang i Norge. Selv om jenter og kvinner har spilt organisert fotball i Norge i nærmere 50 år, og selv om det norske fotballandslaget for kvinner har hatt større suksess enn herrelandslaget, er fotball fortsatt tydelig mannlig konnotert i Norge. Kjønnede forbindelser og eierskap knyttet til den enkelte idretten, kan rimeligvis ha stor betydning for hvem som blir trenere. Messner (2009) peker for eksempel på at fotball (soccer) i den amerikanske konteksten delvis er sett på som en «kvinneidrett», og at det kan forklare hvorfor det er betydelig flere kvinner som er trenere for barn og unge innen fotball enn i baseball.

Dersom historikk og kjønnede konnotasjoner kan forklare at menn dominerer som trenere i norsk toppfotball, kan vi forvente andre forhold innen andre idretter. La oss derfor kaste et blikk på situasjonen i norsk volleyball, en idrett med en helt annen historie både internasjonalt og i Norge. Det første verdensmesterskapet for menn ble arrangert i 1949, og fra 1952 har mesterskapet inkludert både kvinner og menn. I 1964 ble volleyball den første lagidretten hvor både kvinner og menn fikk delta i olympiske leker. Norges volleyballforbund ble stiftet i 1946, og samme år ble norgesmesterskap for både kvinner og menn avholdt for første gang.⁹ Ifølge tall fra NIF var volleyballforbundet i 2022 nummer 18 på idrettsforbundets statistikk over særforbund med flest

8 Rapporten bygger på intervjuer med 15 kvinner som har erfaring som fotballtrenere på ulike nivåer og fra ulike steder i landet. Studien er gjennomført på samme måte som den som ligger til grunn for denne boka. Rapporten er tilgjengelig på NFFs sider: <https://www.fotball.no/globalassets/trener/atstilte-idretter-og-okt-ankjennelse-rothing-2024.pdf>

9 <https://snl.no/volleyball>

antall medlemmer, og så vidt over halvparten (51 %) var jenter og kvinner.¹⁰ Kvinner og menn har parallelle historier og lik deltakelse i norsk volleyball, men i hvilken grad speiles dette i kjønnsfordelingen blant trenere på toppnivå? I den øverste ligaen (Mizunoligaen) var det 9 lag for både kvinner og menn i 2023/24-sesongen, og alle lagene i begge seriene hadde én eller flere menn som hovedtrener(e). Ett av lagene i serien for kvinner hadde delt lederskap med en kvinne og en mann som begge var hovedtrenere.¹¹

Eksemplet med trenersituasjonen i norsk toppvolleyball indikerer at den enkelte idrettens historie og kjønnede konnotasjoner ikke uten videre kan forklare kjønnsfordelingen blant trenere på toppnivå. Tvert imot framstår trenerens kjønn som den mest framtrædende forklaringen: Sannsynligheten i dag for å bli trener på toppnivå er svært mye høyere dersom du er mann, enn hvis du er kvinne (jf. LaVoi & Dutove, 2012; Fasting et al., 2017; Sisjord et al., 2021, 2023; Tjønndal & Hovden, 2016). Hva kan dette skyldes? Slipper ikke kvinner til eller er de ikke interessert? Oppfattes menn som mer egnet enn kvinner? Er flere menn mer villig til å bruke mye tid og fritid på trenerarbeid? Har flere menn enn kvinner frihet og mulighet til å jobbe som trener på toppnivå? Hanne E. Sogn (2023) argumenterer i sin doktorgrad for at den «optimale topplederen» innen norsk idrett er en person som har «ubegrenset tid, som er fleksibel og tilgjengelig og som har et 'bakkemannskap' hjemme», og at dette er «krav som oftere kan innfris av menn enn kvinner» (side III¹²). Det er nærliggende å beskrive den «optimale topptreneren» på samme måte, og å anta at de kjønnsforskjellene som Sogn peker på, også kan gjøre seg gjeldende her. Samtidig er det naturligvis variasjoner mellom forskjellige idretter og blant både kvinner og menn (se kapittel 4.1 for mer om dette).

Topptrenere i norsk idrett er ikke bare klubbtrenerne, men også landslagstrenerne. Det er derfor verdt å undersøke kjønnsfordelingen blant trenerne også her. Som eksempel bruker jeg noen av de største vinteridrettene. En oversikt over norske trenere som deltok under Vinter-OL i 2014, viser at kun 6 prosent var kvinner (Fasting et al., 2017, s. 30). En optelling gjort av Aftenposten i forkant av vinter-OL i 2022, viste at kun 2 av 58 trenere som

10 nokkeltallsrapport-2022---norges-idrettsforbund_final.pdf (idrettsforbundet.no)

11 <https://volleyball.no/mizunoligaen/>

12 Sitatet er hentet fra sammendraget som er uten sidetall, men som normalt ville være side III.

skulle til OL var kvinner.¹³ Det tilsvarer 3,4 prosent og viser en markant nedgang fra 2014. Disse tallene gjenspeiles i trenerstabene i vinteridrettene: Da jeg gjorde min optelling i juni 2023 hadde skiskytterne to elitelandslagstrener for kvinner og to for menn, og alle disse var menn. I langrenn var det seks menn som var elitelandslagstrener. Den eneste kvinnen blant langrennstrenerne var en av to trenere for parautøvere.¹⁴ Våren 2024 ble imidlertid Marit Bjørgen ansatt i en deltidsstilling som landslagstrener i langrenn, med særlig ansvar for yngre dameløpere. I alpint var situasjonen omtrent den samme som i langrenn: Trenerteamet rundt herrelandslaget (elite) besto av elleve menn, mens tilsvarende trenerteam for kvinner besto av fire menn og én kvinne. I tillegg var en kvinne hovedtrener for paralandslaget.¹⁵ Kombinertlandslaget hadde et trenerteam på åtte personer som alle var menn,¹⁶ mens hopplandslaget – som var avbildet som et samlet lag, ikke delt etter kjønn som de andre – hadde to trenere som begge er menn.¹⁷

Denne typen optellinger avdekker sterk overrepresentasjon av menn blant topptrenere ikke bare for klubblag, men også for landslag. Selvsagt er det også kvinner blant norske topptrenere, som for eksempel både forrige og den nyansatte (januar 2024) treneren for kvinnelandslaget i fotball. Lavere i landslagshierarkiet er bildet dessuten noe mer sammensatt. J19-landslaget i fotball har for eksempel en kvinne som hovedtrener, J17 har en kvinne som assistenttrener og for J16 er både hoved- og assistenttrener kvinne. For de aldersbestemte fotballandslagene for gutter er det imidlertid ingen kvinner blant trenerne.¹⁸ I norsk håndball ser vi samme tendens: Juniorlaget (U19) for jenter har to trenere, en kvinne og en mann, mens juniorlaget for gutter har to menn som trenere. U17-landslaget for jenter har kun én kvinne som trener, mens det tilsvarende laget for gutter har fire menn i trenerteamet (pr. 19.01.24).¹⁹ En titt på volleyball-landslagene peker i samme retning: U19-laget

13 www.aftenposten.no/sport/i/IVLnR3/innroemmer-problem-foer-ol-kun-to-kvinnelige-trenere-blant-58-menn

14 <https://www.skiforbundet.no/langrenn/ansatte/>

15 <https://www.skiforbundet.no/alpint/alpinlandslagene/trenerteamet/>

16 <https://www.skiforbundet.no/kombinert/kombinertlandslaget/trenerteam/>

17 <https://www.skiforbundet.no/hopp/hopplandslaget/hopplandslaget/>

18 Tallene bygger på oversikt oversendt fra NFF i juni 2023.

19 <https://www.handball.no/regioner/nhf-sentralt/kampaktivitet/landslag/>

for jenter har en kvinne som assistenttrener, mens U18-laget for jenter har en kvinne som hovedtrener og en mann som assistent. Guttelagene har kun menn som trenere.²⁰ Det samme ser vi også i norsk basket, som er en ung og liten idrett i Norge, men en av de raskest voksende de siste årene. Da nye trenere for aldersbestemte lag ble annonsert i januar 2023, gjorde basketballforbundet et poeng ut av at det skulle satses på kvinner.²¹ Både J16 og J18 fikk en kvinne som hovedtrener, og kvinner ble oppnevnt som assistenttrener for både J16 og J20, sammen med én mann hver. Men det var ingen kvinner blant trenerne for de aldersbestemte landslagene for gutter.²²

Disse oversiktene, fra et begrenset tidsrom, kan sies å gjenspeile tre vesentlige aspekter ved norsk toppidrett: For det første framstår kvinner som relevante trenere for jente- og kvinnelag, men ikke for gutte- og herrelag. Menn på sin side framstår som relevante trenere for både jenter/kvinner og gutter/herrer. Dette dokumenteres også entydig i internasjonal forskning, som påpekt innledningsvis. For det andre framstår kvinner først og fremst som relevante trenere for aldersbestemte landslag, ikke seniorlag. For det tredje kan vi ane en forskjell mellom klubb- og landslag som kan forstås i lys av at de i noen grad forholder seg til ulike logikker. Mens landslag i noen grad kan forstås i lys av politiske føringer med vekt på likestilling og inkludering, kan klubb- og landslag i større grad forstås i lys av det Kaelberer (2019) omtaler som «den uhellige treenighet» bestående av en sport–media–business-allianse. Han bruker riktignok det tyske kvinnelandslaget i fotball som eksempel når han argumenterer for at idrettens tette forbindelser til penger og medier kan forklare at særlig heterofile spillere på det tyske kvinnelandslaget ble løftet fram og promotert, på bekostning av åpent lesbiske spillere, i forbindelse med

20 <https://volleyball.no/volleyball-landslag/>

21 www.basket.no/nyheter/2023/med-svensk-erfaring-til-norge/

22 Vinteren 2024 er trenerkabalen endret, og to menn har overtatt J16. Dette er imidlertid to svært dyktige og attraktive trenere, noe som illustrerer et sentralt dilemma, kanskje særlig i små idretter: Hvis det er få kvinner med god kompetanse og trenererfaring på høyt nivå, kan et absolutt krav om at jentelag skal ha en kvinne som trener, føre til at disse lagene ikke får like gode trenere som guttelagene. I mine intervjuer ble et tilsvarende dilemma aktualisert i forbindelse med at et par av deltakerne var frustrert over at det stadig oftere var kvinner som dømte kvinnelag i internasjonale mesterskap. De understreket at de heller ville ha de beste dommerne og ikke dommere basert på kjønn, og de mente at de beste dommerne per i dag som oftest var menn.

fotball-VM i 2011, for å gjøre landslaget som produkt mer salgbart (Kaelberer, 2019, s. 347–348). Mitt poeng i denne sammenhengen er imidlertid at toppklubber, i enda større grad enn norske landslag, kan antas å være styrt av de tette forbindelsene mellom sport, media og business. Sammenflettingen av medieprofilering og sponsorinntekter kan for eksempel bidra til at klubbene heller velger kjente mannlige navn som trenere, enn mindre kjente kvinner, selv om de har samme formelle trenerkompetanse. Samtidig kan økt profesjonalisering og bedre økonomiske betingelser se ut til å gjøre kvinnefotball mer attraktivt for menn som søker en trenerkarriere. Da trenerjobbene i Toppserien fortsatt var lavt lønnet og mye basert på frivillighet, var det flere kvinner blant hovedtrenerne, men siden 2020 har ingen lag i Toppserien vært trent av en kvinne. Toppidrettens tette forbindelser til penger og media kan på den ene siden se ut til å gjøre kvinneidrett mer attraktivt for menn som er trenere, og på den andre siden se ut til å forsterke menns attraktivitet og samtidig gjøre kvinner mindre konkurransedyktige. For å parafrasere Cooky og Messner (2018) som peker på tilsvarende tendens i den amerikanske konteksten: Jo mer penger som strømmer til kvinneidrett, jo mer strømmer menn til som hovedtrener og jo færre kvinner blir det blant hovedtrenerne (s. 2, jf. også Acosta & Carpenter, 2012²³ og LaVoi & Dutove, 2012, s. 27). Landslagene er naturligvis også avhengige av medieoppslag og sponsorinntekter, og følger ikke fristilt fra en medie- og pengelogikk. De driftes imidlertid også av offentlige midler og skal samtidig representere Norge. Dermed kreves eller forventes det at politiske føringer knyttet til representasjon, inkludering og kjønnslikestilling i større grad tillegges vekt.

De aller fleste trenerne i norsk idrett er ikke toppidrettstrenerne. I boka *Trenerroller* (Sæther, 2015) anslås det at det finnes mer enn 100 000 treningsgrupper knyttet til særforbundene i NIF, og at det årlig gjennomføres millioner av treninger (s. 17). Følgelig kreves det en rekke aktive trenere i norsk idrett. Basert på medlemstall fra 2013, anslår Ronglan (2016, s. 135) at mellom 20 000 og 30 000 personer fungerer som trenere i norsk ungdomsidrett (13–19 år). I tillegg kommer kanskje like mange trenere i barneidretten. En studie fra tidlig 2000-tallet viste at 8 av 10 trenere var menn i alderen 20–50 år (Seippel,

23 Ifølge Acosta og Carpenter (2012) har andelen kvinner som er hovedtrenerne for kvinner ved amerikanske college, sunket fra 90 % i 1972 til 42,9 % i 2012, mens andelen kvinner som er trenere for menn i samme periode, har holdt seg stabil på 2–3 %.

2004, omtalt i Ronglan 2016, s. 135), mens en kartlegging i regi av NIF fra 2013 viste at dobbelt så mange menn var trenere, sammenlignet med antall kvinner (Ingebrigtsen 2014, referert i Sæther, 2015, s. 21). Dette antyder at andelen kvinner som er trenere, har økt fra omkring 20 til 33 prosent, men samtidig viser det at menn fortsatt er i stort flertall blant trenere. En nyere nasjonal kartlegging av trenere i norsk idrett viser at kvinner utgjør 26 prosent (Chroni et al., 2018). Stefansen et al. (2018) peker i sin studie av foreldres involvering i barn og unges idrettsdeltakelse i samme retning, når de finner at det særlig er fedre som deltar (se også Gottzén & Kremer-Sadlik, 2012). Samtidig er det verdt å minne om at det er store variasjoner både lokalt og knyttet til ulike idretter.

2.2 Norsk håndball

I det foregående har jeg pekt på noen forhold i norsk idrett mer generelt. I fortsettelsen skal jeg presentere den konkrete konteksten for denne boka, nemlig norsk håndball. Håndball startet som en utendørsidrett og ble utviklet i Danmark og Tyskland omkring 1900. Det internasjonale håndballforbundet ble stiftet i 1928 og den første landskampen innendørs ble spilt i 1935 mellom Sverige og Danmark. Det første verdensmesterskapet for menn ble avholdt i Tyskland i 1938 med fire deltakerland, og med Tyskland som vinner. I neste mesterskap for menn i 1954 deltok seks lag, mens det første verdensmesterskapet for kvinner ble arrangert i 1957 i Jugoslavia med ni deltakende lag, og med Tsjekkoslovakia som vinner. Antall deltakende lag har økt jevnt, og fra 2021 deltok 32 lag i mesterskapet for både kvinner og menn. Håndball spilles først og fremst i Europa, noe som gjenspeiles i at alle vinnere av verdensmesterskapet for menn er europeiske lag, og med to unntak – Sør-Korea i 1995 og Brasil i 2013 – er situasjonen den samme for kvinner.²⁴

24 Kilder: <https://snl.no/håndball>, https://no.wikipedia.org/wiki/Verdensmesterskapet_i_håndball_for_menn, https://no.wikipedia.org/wiki/Verdensmesterskapet_i_håndball_for_kvinner

I Norge ble den første håndballkampen spilt på våren 1937 mellom to lag fra Oslo, og samme kveld ble Norges håndballforbund (NHF) stiftet. Det første norgesmesterskapet i håndball ble arrangert i 1938 for kvinner og 1939 for menn, og fram til 1974 ble det arrangert utendørs med syv spillere på hvert lag. Norges første landskamp i håndball ble spilt i 1946 for kvinner og året etter for menn. Internasjonalt har det norske landslaget for kvinner stått sterkt siden midten av 1980-tallet. Gjennombruddet kom med bronse i VM i 1986 og sølv i OL i 1988. Norge vant EM for første gang i 1998 og VM i 1999 og har siden vunnet en rekke medaljer i internasjonale mesterskap, senest med VM-gull i 2021, EM-gull i 2022, og sølv i VM i 2023. Landslaget for herrer har på sin side ikke hevdet seg internasjonalt før helt nylig, med bronse i OL 2016, sølv i VM i 2017 og 2019, samt bronse i EM i 2020²⁵.

I norsk håndball var kvinnene altså først ute både med å spille NM og landskap, og det har vært vanlig å oppfatte håndball som en «kvinneidrett» (Broch, 2012, 2015), selv om den også utøves av mange menn. Dette gjenspeiles i at «Landslaget» i håndball, til forskjell fra fotball og andre idretter, inntil nylig primært har referert til landslaget for kvinner, mens landslaget for menn har blitt markert som «det andre» ved å bli omtalt som «herrelandslaget» (jf. Hovden, 2015, s. 94). Kvinnelandslaget omtales gjerne som hele Norges håndballjenter, og har en usedvanlig sterk posisjon i norsk idrett generelt, og i norsk håndball spesielt (Broch, 2016, s. 174). Kvinners sterke stilling i norsk håndball gjenspeiles også i representasjonen i norske medier der kvinner, som allerede nevnt, dominerer (jf. Broch, 2016, s. 174, med referanse til Goksøyr, 2008; se også Broch, 2015). Marit Breivik, som var trener for (kvinne)landslaget fra 1994 og helt fram til 2009, er en av Norges mest kjente, meritterte og folkekjære trenere. Landslaget tok 13 internasjonale medaljer i løpet av de 15 årene hun var trener.²⁶ Hennes posisjon som anerkjent trener, bidrar til å ytterligere forsterke inntrykket av at kvinner står usedvanlig sterkt i norsk håndball. En interessant indikasjon på dette er at håndballforbundet våren 2023 satte i gang et prosjekt kalt «Gutteløftet», for å rekruttere flere gutter til å spille håndball, og for å få dem til å fortsette å spille håndball når de kommer

25 Se forrige note, samme kilder.

26 https://no.wikipedia.org/wiki/Marit_Breivik

opp i tenårene.²⁷ Denne typen prosjekter innen idretten forbindes vanligvis med tiltak for å rekruttere flere jenter.

Norges Håndballforbund (NHF) er det nest største særforbundet i NIF, etter Norges Fotballforbund (NFF), med nesten 135 000 medlemmer i 2023. NHF er organisert i 6 regioner, og ifølge tall fra april 2023 er det omkring 11 300 aktive lag fordelt på så vidt i underkant av 800 klubber.²⁸ Blant medlemmene er nærmere 90 000 jenter og kvinner, og håndballen er dermed det særforbundet som organiserer flest jenter og kvinner, etter fotballforbundet. Helt siden etableringen av NHF har omkring 2 av 3 aktive spillere vært jenter og kvinner (Broch, 2016, s. 174). Dette særpreget ved håndballen i norsk kontekst reflekteres imidlertid bare i begrenset grad i kjønnsfordelingen blant topptrenere. I eliteserien (REMA 1000-ligaen) for menn sesongen 2023/24, har alle 14 lag en mann som hovedtrener, og kun to lag, de to som rykket opp før sesongen, har en kvinne som assistenttrener. I eliteserien for kvinner for sesongen 2023/24 har åtte av 14 lag menn som både hoved- og assistenttrener, mens seks lag har en kvinne i trenerteamet. Én av disse er hovedtrener, to er hovedtrener sammen med en mann, mens de siste tre er assistenttrener under en mann.²⁹

I barne- og ungdomsidretten er kjønnsfordelingen blant håndballtrenerne imidlertid en helt annen: I norsk håndball utgjør jenter og kvinner drøyt 65 prosent av utøverne (NIF nøkkeltall, 2022, s. 16³⁰), mens de blant trenerne utgjør så mange som omkring 70 prosent, ifølge uoffisielle tall fra håndballforbundet. Til sammenligning utgjør jenter og kvinner i underkant av 40 prosent av utøverne i norsk fotball, mens kun 16 prosent av trenerne er kvinner.³¹ Diskrepansen mellom utøvere og trenere innen fotballen kan forstås i lys av fotballens historikk og kjønnede konnotasjoner. Tilsvarende kan den store andelen kvinner blant håndballtrenere forstås i sammenheng med kvinners sterke stilling innen norsk håndball. Men hvordan kan vi forstå det store spriket mellom andelen kvinner blant trenere i breddeidretten og på

27 <https://www.handball.no/regioner/region-ost/utvikling/gutteloftet/>

28 <https://www.handball.no/regioner/nhf-sentralt/om-oss/>

29 <https://www.handball.no/regioner/nhf-sentralt/kampaktivitet/topphandball/eliteserien/>

30 https://www.idrettsforbundet.no/contentassets/f9f9e8b2e3224726998c816f41cfc167/nokkeltallsrapport-2022---norges-idrettsforbund_final.pdf

31 www.fotball.no/tema/om-nff/statistikk-og-historikk/ (hentet 14.06.23).

toppnivå i norsk håndball? I lys av den mannlige dominansen blant trenere i norsk og internasjonal idrett generelt, er det ikke overraskende at menn er i stort flertall som trenere på toppnivå. Men i lys av håndballens sterke stilling i Norge, i kombinasjon med norske likestillingsidealer, er situasjonen imidlertid interessant og verdt å undersøke nærmere.

2.3 Kjønnslikestilling og kjønnsforskjeller

Kjønnslikestilling oppfattes i dag gjerne både som en norsk verdi, og som et kjennetegn ved det norske samfunnet (jf. f.eks. Gullestad, 2002; Berg et al., 2010; Fasting et al., 2017). Det som kan kalles «norsk kjønnslikestilling», er langt på vei en realitet, målt i tall og lovverk, men det er også et sterkt ideal. Forventninger om likebehandling og like muligheter for kvinner og menn er derfor en helt sentral kontekst for både forskningsdeltakernes erfaringer og fortellinger, og for mine fortolkninger og forståelsesmåter. Det ville kreve en egen bok å drøfte «norsk kjønnslikestilling» utfyllende. I fortsettelsen skal jeg kun kort skissere noen elementer ved konteksten som denne studien har blitt til i.

Norge ligger vanligvis helt i toppen på internasjonale likestillingskåringer, som i World Economic Forums årlige Gender Gap Report. Den er basert på forhold mellom kvinner og menn innen økonomisk deltakelse og muligheter, utdanning, helse og levealder, og politisk makt og deltakelse, og her scorer Norge, sammen med Island, Finland og Sverige, svært høyt.³² Samtidig er det betydelige forskjeller mellom kvinner og menn på gruppenivå i det norske samfunnet. Det norske arbeidsmarkedet er for eksempel relativt kjønnsdelt, med stor overvekt av kvinner innen helse- og sosialtjenester og stor overvekt av menn innen jordbruk, industri og bygg- og anleggsvirksomhet.³³ En artikkel om likestilling basert på statistikk fra SSB, oppsummerer det slik: «Kvinner tjener mindre enn menn, er sjeldnere sjef, men gjør det bedre på skolen»

32 https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf

33 <https://www.ssb.no/befolkning/faktaside/likestilling>

(Lekve, 2023). Det er for eksempel kun 11,4 prosent av daglige ledere i allmenne aksjeselskap (ASA) som er kvinner.³⁴ Samtidig som menn tjener mer enn kvinner, har mer økonomisk makt og større innflytelse på flere områder i Norge, scorer menn som gruppe også dårlig på noen områder innenfor eksempel utdanning og helse.³⁵ Andre forhold, som alder, økonomisk klasse og etnisitet, har imidlertid også stor betydning og gjør at statistikker basert kun på kjønn står i fare for å tegne et endimensjonalt og unyansert bilde av forskjeller og likheter mellom grupper.

I samtaler om kjønnslikestilling refereres det gjerne til en rekke ulike ting. Det er ofte uklart om det vises til for eksempel lovverk og formell likestilling, praksiser, idealer, holdninger, forestillinger eller forventninger. Når det gjelder holdninger, er det høy oppslutning i Norge om likestillingsidealene knyttet til at jenter/kvinner og gutter/menn skal ha like rettigheter og muligheter. Holdninger til for eksempel arbeidsdeling i hjemmet har endret seg betydelig de siste 30 årene: I 1985/87 mente bare omkring 50 prosent av kvinner i Norge og drøyt 40 prosent av menn at yrkes- og familieliv burde deles likt mellom kvinner og menn. I 2017/19³⁶ mente imidlertid omkring 85 prosent kvinner og nærmere 80 prosent menn det samme. Det er riktignok fortsatt rundt 15 prosent av menn i dag som mener at «han bør jobbe mest ute og hun mest hjemme». Men andelen som mener at «kvinnen bør være hjemme», har sunket fra rundt 17 prosent i 1985/86 til 2–3 prosent i 2017/19 for begge kjønn. Denne typen endringer kommer også til uttrykk i studier som undersøker hva kvinner og menn bruker tid på. Sogn (2023) beskriver, som nevnt tidligere, den «optimale topplederen» innen norsk idrett som en person som har «ubegrenset tid, som er fleksibel og tilgjengelig og som har et 'bakkemannskap' hjemme», og hun argumenterer for at dette er «krav som oftere kan innfris av menn enn kvinner» (side III). Tid er et sentralt omdreiningspunkt i denne beskrivelsen av den optimale topplederen, en beskrivelse som trolig er ganske treffende også for den «optimale topp treneren». Et nøkkelspørsmål ser ut til å være om den enkelte har anledning til å bestemme selv hvordan man

34 <https://www.ssb.no/befolkning/faktaside/likestilling>

35 <https://www.ssb.no/baerekraftsmaalene/god-helse-og-livskvalitet>

36 <https://www.samfunnsforskning.no/core/publikasjoner/core-indikator-status/feminisme-og-holdninger-til-likestilling-tendenser-til-polarisering/flak/feminisme-og-holdninger-til-likestilling-tendenser-til-polarisering.pdf>

vil disponere tiden sin, og om man i så fall ønsker å bruke svært mye tid på å være toppleder eller topp trener.

Fra den første tidsbruksundersøkelsen som ble gjennomført i 1970, fram til den siste som foreligger fra 2010, har både kvinner og menn endret sin tidsbruk på flere områder. Menn brukte for eksempel i snitt nesten halvannen time mindre tid på inntektsgivende arbeid per dag i 2010 enn i 1970. Kvinner på sin side brukte en drøy time *mer* på inntektsgivende arbeid i 2010 enn i 1970. I samme periode har menn økt tiden de bruker på husholdsarbeid³⁷ fra i underkant av 2 timer og et kvarter, til 3 timer per dag, mens kvinner har redusert sin tidsbruk til samme type arbeid fra nesten 6 timer til i underkant av 4 timer. Når det gjelder tid brukt til ulike fritidsaktiviteter³⁸, har det også skjedd betydelige endringer i samme tidsperiode. I 2010 brukte både kvinner og menn omtrent 6 timer og ett kvarter i snitt hver dag til fritidsaktiviteter, og alt i alt er kvinner og menns tidsbruk ganske lik på flere områder. Menn bruker imidlertid i snitt 50 minutter mer enn kvinner per dag på inntektsgivende arbeid, mens kvinner bruker i snitt 50 minutter mer enn menn per dag på husholdsarbeid.³⁹ For aldersgruppen 25–44 år er imidlertid forskjellene større. Her bruker kvinner i snitt over en time mer enn menn på denne typen arbeid.⁴⁰ Når kvinnene som jeg har intervjuet, sier – som vi skal se senere – at de tror kvinner bruker mer tid på husarbeid og omsorgsarbeid enn menn, ser dette med andre ord ut til å referere til konkrete praksiser og ikke bare, eller først og fremst, til etablerte forestillinger om kjønnsforskjeller. Statistikken viser imidlertid at menn bruker halvannen time mer enn kvinner per dag (i 2010) på inntektsgivende arbeid i aldersgruppen 25–44 år. Menn i denne aldersgruppen bruker med andre ord *mer ekstra tid* på inntektsgivende arbeid enn kvinners ekstra tid brukt på husholdsarbeid. Det vil selvsagt være store individuelle forskjeller her. Men tall for denne aldersgruppen er særlig relevante for oss, ettersom den i stor grad samsvarer med aldersgruppen for flertallet av trenere (jf. Ingebrigtsen, 2014, s. 3; se også Chroni et al., 2018, s. 9). Det er nyttig å ha i mente at statistikk over hva kvinner og menn bruker tid på i løpet av

37 Dette inkluderer både husarbeid, vedlikeholdsarbeid og omsorgsarbeid.

38 Dette inkluderer idrett og friluftsliv, underholdning og kulturbruk, sosialt samvær, lesing og fjernsynsseing.

39 Tallene finnes i SSBs oversikt her: Tidsbruksundersøkelsen (ssb.no).

40 Kilde til tallene her: Tidsbruk og kjønnsforskjeller (bufdir.no).

et døgn (målt i 2010), ikke tilsier at menn har mer ledig tid enn kvinner, som kan brukes til trenervirksomhet. Dette peker, ikke overraskende, i retning av at det er andre og mye mer sammensatte årsaker til at menn er i stort flertall blant trenere generelt i norsk idrett, og blant topptrenere i norsk håndball.

Mens *lovgivning* og *holdninger* til rettigheter, muligheter og arbeidsfordeling har endret seg mye i Norge de siste tiårene, ser endringene ut til å være mindre når det gjelder *forestillinger* knyttet til forskjeller mellom kvinner og menn. I 2005 var omkring 75 prosent av befolkningen – litt flere kvinner enn menn – enige i påstanden om at «kvinner og menn er forskjellige fra naturens side når det gjelder tanker og følelser». I 2019 er fortsatt et flertall enige i dette, men nå er det litt flere menn enn kvinner som er enige (62 % versus 58 %).⁴¹ Statistikk kan brukes selektivt til å tegne opp ulike bilder, avhengig av hva man ønsker å framheve. Slik jeg leser de tallene jeg har valgt å presentere her, kan det se ut til å være et spenningsforhold mellom på den ene siden likhet for loven og ideal om kjønnslikhet, med hensyn til muligheter og arbeidsfordeling, og på den andre siden utbredte forestillinger om naturlige kjønnsforskjeller knyttet til tanker og følelser. I idrettsfeltet er det ytterligere en dimensjon som gjør seg gjeldende, nemlig kropp og fysiske likheter og forskjeller. Forskere har nylig tatt til orde for at det ikke er gode grunner for kjønnsdeling i barneidretten⁴², og i mindre idretter i Norge, som for eksempel innebandy og basket, er det ikke helt uvanlig med kjønnsblandede lag helt opp til begynnelsen av tenårene. På den andre siden er rekorder og resultater innen ulike idretter jevnt over betydelig bedre for gutter og menn enn for jenter og kvinner, og det er derfor utbredt enighet om at det er mest rettferdig med kjønnsdelte konkurranser innen de aller fleste idretter.⁴³ Cooky og Messner (2018) argumenterer imidler-

41 Tidsbruk og kjønnsforskjeller (bufdir.no).

42 <https://ung.forskning.no/barn-fotball-idrett/det-er-ingen-grunn-til-a-dele-i-gutte-og-jentelag-mener-forsker/2182574>

43 Jeg går ikke inn på diskusjoner omkring transpersoners deltakelse i idretten her. Jeg oppfatter at den diskusjonen aktualiserer et spenningsforhold mellom inkludering og rettferdighet. Jeg går heller ikke inn på diskusjoner knyttet til hvem som taper og vinner på kjønnsdelte konkurranser. Trolig er gutter som presterer dårlig, de som kan sies å rammes mest av kjønnsdelingen, ettersom jenter som presterer på høyt nivå har mulighet til å konkurrere mot og spille på lag med gutter. Gutter som presterer dårlig, vil imidlertid kunne falle utenfor guttelag og har samtidig ikke anledning til å «spille ned» på jentelag eller delta i konkurranser med jenter.

tid for at en utbredt kategorisk forståelse av kjønnsforskjeller i idrettsfeltet har bidratt til å «konvertere» faktiske *gjennomsnittlige*, kroppslige kjønnsforskjeller, som at menn i gjennomsnittet er høyere enn kvinner, til en tro på *kategoriske* forskjeller, som at alle menn er høyere enn alle kvinner (s. 4). Som eksempel viser de til at populære forestillinger om dunking i basketball har en tendens til å operere med kategoriske kjønnsforskjeller (menn kan dunke, kvinner kan ikke). Idrett kan imidlertid snarere synliggjøre stort overlapp mellom menn og kvinners fysiske potensialer: «Noen kvinner som spiller basket kan dunke, de fleste kan ikke. Mange toppspillere blant menn kan dunke, men de fleste menn kan ikke» (Cooky & Messner, 2018, s. 4, min oversettelse fra engelsk). I de aller fleste idretter vil kvinner på høyt nivå være betydelig bedre enn det store flertallet av menn på mosjonsnivå. Dette illustrerer det som kan kalles «*a continuum of difference*» (Kane, 1995, omtalt i Cooky & Messner, 2018, s. 4). I arbeid med å forstå kjønnsforskjeller i idrettsfeltet, og ellers i samfunnet, er *kontinuitet* og *overlapp* trolig en mer nyttig tilnærming enn en kategorisk forskjellstenkning.

I idrettsfeltet i Norge i dag møtes idealer og forventninger om like muligheter for jenter og gutter på den ene siden, og tydelige oppfatninger om kjønnsforskjeller knyttet til fysiske forutsetninger og kjønnsdelte konkurranser på den andre. Sett i lys av en utbredt oppslutning om kjønnslikestilling som ideal i Norge, og en forventning om at disse idealene skal realiseres, vil dette møtet mellom likhets- og forskjellstenkning kunne oppleves som et paradoks og en konflikt. Ettersom håndballen er konnotert som en kvinneidrett, og fordi jenter og kvinner er i flertall både som utøvere og trenere, kan denne opplevelsen av konflikt mellom likestillingsidealene og forventninger om kjønnsbalanse på den ene siden, og stor overrepresentasjon av menn blant trenere på høyere nivå på den andre siden, være særlig sterk innen håndballen. Den konkrete bakgrunnen for studien som presenteres i denne boka, var nettopp dette spenningsforholdet: Hvorfor er det ikke flere kvinner blant trenere for de eldste ungdommene og på de høyeste nivåene, når kvinner har hatt og fortsatt har en dominerende posisjon innen norsk håndball? Norges Håndballforbund ga meg i oppdrag å intervju kvinner om sine erfaringer som håndballtrenere, i et forsøk på å belyse denne problemstillingen. I fortsettelsen skal jeg gjøre nærmere rede for bakgrunnen for studien og hvordan den er gjennomført.